

De Paradox van Reproductieve Vrijheid

Scriptie BA Politieke Filosofie

Auteur: Michelle Stede
Studentnummer: s0921939
Begeleider: dr. M.A. de Geus
Datum: juni 2013
Instituut: Politieke Wetenschap

Universiteit Leiden

Inhoudsopgave

Introductie	2
1. Een ongelimiteerd recht op reproductie	5
1.1 Toepassing van het recht op reproductie	5
1.2 Onbeperkte reproductie in een beperkte ruimte	7
2. De status van het recht op reproductie	10
2.1 Het gecodificeerde recht op reproductie.....	10
2.2 Het Lockeaanse natuurrecht	11
2.3 Gronden voor een ongelimiteerd recht op reproductie	14
2.3.1 ‘Gewichtige’belangen van het individu	14
2.3.2 Intrinsieke waarde van het recht op reproductie	16
2.3.3 Reproductieve vrijheid als onderdeel van een algemeen recht op vrijheid	16
3. Morele begrenzingen van het recht op reproductie	19
3.1 Begrenzing van het recht op reproductie in het belang van het kind	19
3.2 Begrenzingen aan het recht op reproductie in het belang van anderen	21
3.3 Begrenzing van het recht op reproductie in het algemeen belang	23
Conclusie	25
Bibliografie	28

Introductie

“Unlike plagues of the dark ages or contemporary diseases we do not understand, the modern plague of overpopulation is soluble by means we have discovered and with resources we possess. What is lacking is not sufficient knowledge of the solution but universal consciousness of the gravity of the problem and education of the billions who are its victim¹.”

Dit zijn bij lange na niet de meest beroemde woorden van Martin Luther King. Het gevoelige onderwerp van overbevolking (de situatie waarin de bevolking niet in haar levensonderhoud kan voorzien zonder de niet-hernieuwbare bronnen op te maken en zonder de draagkracht van de omgeving aan te tasten (Jones en Jacobs 2006, 428)), is in liberale democratieën zelden tot de politieke agenda doorgedrongen. Een oorzaak hiervoor is het feit dat lange tijd werd aangenomen dat het krijgen van veel kinderen ‘goed’ was, goed voor de kinderen, voor de ouders, de staat en de soort, zo stelt Daniel Callahan (1972, 487). De dominante *frameworks* van kapitalisme, democratie, maar ook religie versterkten dit idee (Overbeek 1974, 129). Daarnaast is het controversieel of er een gelegitimeerde rol voor de overheid is weggelegd in de kwestie die een van de meest fundamentele aangelegenheden van het menselijk leven en welzijn raakt, en geen pijnvrije beperkingen kent; het recht op reproductie (Brock 2005, 380-384; Callahan 1972, 488).

De bevolkingsgrootte is een belangrijk onderdeel van het complexe, multidimensionale klimaatprobleem. Kern van dit probleem is het feit dat een bepaalde hoeveelheid mensen op aarde een zekere hoeveelheid fossiele brandstoffen in een rap tempo gebruikt. De totale milieu-impact staat gelijk aan het bevolkingsaantal maal een indicator van de ecologische voetafdruk van de mens (Jones en Jacobs 2006, 428). Om de menselijke bijdrage aan klimaatverandering tegen te gaan is zowel een consumptiereductie als het terugbrengen van de bevolkingsgroei een noodzaak. In dit verband worden er voorspellingen gedaan over de te verwachten grootte van de wereldpopulatie. Hoewel deze voorspellingen uitwijzen dat het groeicijfer dalende is, wordt er verwacht dat er de komende decennia sprake zal blijven van bevolkingsgroei (VN 2010_a; Jones en Jacobs 2006, 429).

In de geschiedenis van de mensheid is het idee dat veel kinderen krijgen ‘goed’ zou zijn niet altijd dominant geweest. In het jager-verzamelaar tijdperk, waarin de mens lange tijd in evenwicht met de natuur leefde, werd onder meer infanticide gebruikt om overbevolking te

¹ Dit is onderdeel van de toespraak van Martin Luther King Jr. bij de ontvangst van de Margaret Sanger Award voor mensenrechten in mei 1966.

voorkomen (Jones en Jacobs 2006, 429). Deze methoden staan echter op gespannen voet met het liberale gedachtegoed. In de liberale filosofie, dat is uitgegroeid tot het dominante paradigma van vandaag de dag, zijn individuele vrijheden haast onaantastbaar. Ingesloten in het liberale paradigma ligt de aanname van Adam Smith dat de som van besluiten op individueel niveau de beste uitkomsten genereren voor de samenleving als geheel (Hardin 1968, 1243). Het lijkt er nochtans sterk op dat dit voor de klimaatproblematiek niet opgaat. Op individueel niveau leiden (economisch) rationele besluiten binnen het bestaande systeem tot collectief gedrag dat haaks staat op duurzaamheid (Jones en Jacobs 2006, 457-458).

Malthus voorspelde reeds in 1798 problemen met de verhouding van de populatiegrootte en de voedselproductiecapaciteit ([1798] 1970, 15-16). De verwachting is dat er een plafond bereikt gaat worden in de efficiëntie van voedselproductie, en dat dit de limiet vormt voor de bevolkingsgrootte waarin de aarde zou kunnen voorzien (VN 2012_b). Garrett Hardin stelt daarentegen dat als een technische innovatie een einde zou maken aan het voedselprobleem, een (te) grote populatie eveneens problematisch zal zijn. De mensheid zou dan ten onder kunnen gaan aan de vervuiling van de aarde (1968, 1243) en aan de gevolgen van de klimaatsverandering die daarmee gepaard gaan.

De vraag die in deze scriptie onderzocht zal worden, luidt: In hoeverre is een ongelimiteerd recht op reproductie verdedigbaar en wat zijn de morele overwegingen vanuit de liberale theorie om het individuele recht op reproductie eventueel te begrenzen? In deze context zal de focus zijn gericht op Westerse democratieën, omdat deze politieke gemeenschappen gefundeerd zijn op liberale principes. Hieronder valt de notie dat individuen bepaalde rechten hebben, ook buiten het verband van de nationale staat. De veronderstelling die aan de basis van deze scriptie ligt, is dat het recht op reproductie een onvervreemdbaar recht is van de mens².

Het is mogelijk dat de hoofdvraag van deze scriptie niet op korte termijn aan de orde zal komen in de politieke arena. Het ongelimiteerde recht op reproductie zal mogelijk ter discussie komen te staan op het moment dat (pijnlijk) duidelijk wordt dat Smith's aanname niet opgaat in alle omstandigheden. Voordat er een praktische invulling van een begrenzing op het reproductieve recht³ kan worden gezocht, moet de politiek-filosofische vraag beantwoord worden of het recht op reproductie wel een aangelegenheid is waar een bepaald

² Het al dan niet toekennen van het recht op reproductie, op basis van nader te bepalen vermogens, staat hier geenszins ter discussie.

³ Voorbeelden van een praktische invulling van dwingende bevolkingsbeperking zijn verplichte abortus of sterilisatie van individuen na een bepaalde leeftijd of een bepaald aantal kinderen, zie Sen (1996, 1036-1037).

orgaan, bijvoorbeeld de staat, grenzen aan zou mogen stellen. Dit impliceert dat de status van het recht nader moet worden onderzocht.

Het recht op reproductie omvat enerzijds negatieve rechten, die een individu bescherming bieden tegen inmenging door anderen (voornamelijk op het gebied van lichamelijke integriteit en privacy). Anderzijds omvat het recht op reproductie positieve rechten, waarmee een individu een claim kan maken op de overheid voor de voorziening van bepaalde zaken⁴, zoals onderwijs. In het kader van deze scriptie zal de focus gericht zijn op het negatieve recht op reproductie. Daarnaast zal de hoofdvraag in deze scriptie uitsluitend vanuit een antropocentrisch perspectief worden benaderd. Andere overwegingen zoals de intrinsieke waarde van de natuur en het verlies van biodiversiteit komen hierdoor niet aan bod.

Het achterliggende doel van deze scriptie is niet om een pleidooi te houden voor een begrenzing van het recht op reproductie, maar het kritisch onderzoeken van de morele rechtvaardigheden van een mogelijke begrenzing van dit recht. In het verleden is er effectief een restrictie op het reproductieve recht bepleit, toen het Nazi regime dit misbruikte voor eugenetische doeleinden (Buchanan *et al* 2000, 37-38; Sutherland 2003, 1037). Overeenkomstig kent een noodzaak ('vol is vol') als aanleiding voor het bepleiten van een restrictie op reproductieve vrijheid ook mogelijke gevaren. Doordat deze kwestie een kern van menselijke natuur raakt, en het recht op reproductie tot de fundamentele rechten van mensen wordt gerekend, ligt de bewijslast bij diegenen die een restrictie voorstaan (Callahan 1972, 489).

Achtereenvolgens zal de toepassing van het recht op reproductie in de Verenigde Staten (VS) – als voorbeeld van een liberale democratie – worden geanalyseerd. Vervolgens zal de problematiek van de mogelijke consequenties van een ongelimiteerd recht op reproductie worden geschetst, waarna de status van het recht op reproductie nader wordt geëvalueerd. Hierbij zullen verschillende argumenten die pleiten voor een ongelimiteerd recht op reproductie worden weerlegd. Ten slotte zal worden beargumenteerd dat het recht op reproductie morele begrenzungen kent, en wel vanuit verschillende perspectieven: het belang van het toekomstige individu, het belang van andere individuen en vanuit het algemeen belang.

⁴ In het kader van de medische ethiek speelt de vraag of het positieve recht op reproductie de overheid verplicht tot het ondersteunen van mensen in reproductieve keuzes, zoals de vergoeding van IVF behandelingen en het toestaan van embryoselectie, zie Brock 2005; Quigley 2009; Shanner 1995.

1. Een ongelimiteerd recht op reproductie

“If we breed like rabbits, in the long run, we have to live and die like rabbits”
- A.J. Carlson (1955)

1.1 Toepassing van het recht op reproductie

In liberale democratieën zijn er weinig uitgangspunten die breder worden gedragen dan de fundamentele aard en grote reikwijdte van het recht op reproductie (Dillard 2007, 1). Het wordt vrijwel universeel als een moreel en legitiem belang beschouwd om vrij te kunnen beslissen over het aantal kinderen dat men wil voortbrengen. Dit beginsel is, volgens Carter Dillard, echter gebaseerd op enkele onduidelijke en onjuist geïnterpreteerde internationale rechtsbronnen (2007, 1). Er wordt door staten die een liberale traditie kennen een ruime beslissingsbevoegdheid gegeven bij de verschillende keuzes betreffende het krijgen en opvoeden van kinderen, onder de noemer van het recht op reproductie, zo stelt Dan Brock (2005, 379).

Onder het recht op reproductie, of reproductieve vrijheid, vallen alle activiteiten en keuzes die gerelateerd zijn aan voortplanting (Robertson 1986, 22-23; Brock 2005, 379). Het (negatieve) recht op reproductie, zoals gehanteerd in deze scriptie, omvat het recht op vrijheid om de keuze te maken om kinderen te krijgen, en de vrijheid om te bepalen hoeveel kinderen men wenst voort te brengen⁵. John Hill stelt dat dit recht ook van toepassing zou moeten zijn op mensen die medische ondersteuning nodig hebben bij het krijgen van kinderen en mensen die kinderen zouden willen adopteren (1991, 368). Dit laatste is echter een onderdeel van het positieve recht op reproductie.

Recentelijk hebben commentatoren en rechters de neiging gehad het recht op reproductie in een zeer ruime zin op te vatten, door niet aan de onbelemmerde reproductieve keuzes van mensen te tornen (Dillard 2007, 7-8). In de Verenigde Staten, het land dat bekend staat als beschermer van de liberale waarden (Huntington 1981, 14), is een aantal rechterlijke uitspraken gedaan met betrekking tot het recht op reproductie, waarin dit recht werd bekrachtigd als een fundamenteel en ongelimiteerd recht van een individu. In deze specifieke zaken beroepen de rechters zich in eerste instantie op de Amerikaanse Constitutie. Het blijkt dat de strekking van de desbetreffende artikelen in overeenstemming is met die in het internationale recht (Dillard 2007, 1-2), dat op dezelfde liberale waarden is gestoeld.

⁵ Reproductieve keuzes waar de focus op is gericht is op het aantal kinderen dat mensen zouden willen voortbrengen. Er is onder de liberale democratieën geen brede consensus over verschillende reproductieve keuzes omtrent het gebruik van voorbehoedsmiddelen of gelegitimeerde methoden om een zwangerschap te beëindigen (zie Cohen 2012, *Birth Control: Could It Be Illegal Again?*)

De zaak *Skinner v. Oklahoma* uit 1942 is de eerste grote rechtszaak waarin het thema van reproductieve vrijheid aan de orde kwam. In de staat Oklahoma was een wet van kracht die sterilisatie van mannen en vrouwen toestond na ten minste drie veroordelingen voor ‘morele schanddaden’ (Dillard 2007, 13). De aangeklaagde Jack Skinner hield een betoog waarin hij zich beriep op het recht op reproductie als “one of the basic civil rights of man” (als geciteerd in Dillard 2007, 13). Dit werd later in 1948 als zodanig gecodificeerd in de Universele Verklaring van de rechten van de mens. In latere rechtszaken werd er, in lijn van Jack Skinner, een beroep gedaan op het recht op reproductie als zijnde een fundamenteel recht van de mens.

In tegenstelling tot latere rechtszaken, waar het recht op reproductie onder de noemer van het recht op privacy wordt geplaatst, draait het in de *Skinner v. Oklahoma* in hoofdzaak om het recht op gelijke behandeling. De wet uit Oklahoma op sterilisatie bij een *bepaald type misdaden* werd door de rechters geclassificeerd als ‘onmiskenaar discriminerend’ en werd diensgevolge ongeldig verklaard (*Skinner v. Oklahoma* 1942, 539-540). *Skinner v. Oklahoma* heeft de weg niet vrijgemaakt voor ongelimiteerde reproductie, zoals vaak wordt beweerd (Dillard 2007, 15). Toch is deze uitspraak duidelijk van invloed geweest op de latere uitspraken door Amerikaanse rechters betreffende het recht op reproductie, waar stevast aan *Skinner* wordt gerefereerd.

In de zaak *Griswold v. Connecticut* uit 1965 werd het recht op reproductie tot een fundamenteel recht op privacy verheven. In deze rechtszaak stond niet de restrictie van ongebreidelde reproductie centraal, maar de overheidsbemoeyenis om reproductie te verhouden, in de vorm van een verbod op het gebruik van voorbehoedsmiddelen (Dillard 2007, 15). Het recht op reproductie wordt niet specifiek genoemd in de Amerikaanse Constitutie, maar, zo werd geoordeeld; reproductie vormt een onderdeel van de intieme relatie tussen man en vrouw, en op dit terrein is het recht op huwelijkse privacy dan ook van toepassing (*Griswold v. Connecticut* 1965, 482). Vervolgens werd in de rechtszaak *Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Carey* aan het recht op reproductie gerefereerd als een algemeen privacy recht, met de duidelijke suggestie dat het een absoluut recht zou zijn, volgens Dillard (2007, 17).

De derde invloedrijke zaak in de Verenigde Staten is de casus *Eisenstadt v. Baird* (1972), waarin reproductieve vrijheid in een bredere context werd geplaatst dan het huwelijk. De uitspraak van de rechtbank luidde: “If the right of privacy means anything, it is the right of the individual, married or single, to be free from unwarranted governmental intrusion into matters so fundamentally affecting a person as the decision whether to bear or beget a child”

(Eisenstadt v. Baird 1972, 405). Met deze rechtszaak werd de reikwijdte van het recht op reproductie verder vergroot. Het recht op reproductie werd door deze rechtelijke uitspraken sterker verankerd als een fundamenteel recht van mensen waar in principe geen overheidsinstantie inbreuk op mag maken.

De enige rechtszaak waarin werd geoordeeld dat het recht op reproductie zou mogen worden 'gelimiteerd' is *Oakley v. Wisconsin* (2001). De aangeklaagde, Oakley, had negen kinderen op de wereld gezet bij verschillende vrouwen, aan wie hij weigerde alimentatie te betalen. Het vonnis luidde dat wanneer Oakley in de toekomst meer kinderen zou voortbrengen, hem een boete zou worden opgelegd. De uitspraak van de rechter werd met name onderbouwd met het feit dat Oakley niet aan zijn betalingsplicht voldeed, maar daarnaast dat bij de voortzetting van zijn gedrag er nog meer slachtoffers zouden vallen dan de negen kinderen die hij reeds niet onderhield (*Oakley v. Wisconsin* 2001, 208).

Deze rechtszaken geven een idee van de diepewortelde culturele consensus die er bestaat in veel liberale democratieën over de status van het recht op reproductie. Ondanks dat er een aantoonbare oorzaak-gevolg relatie bestaat tussen de herhaalde aanspraak op het recht op reproductie van Oakley en de schadelijke gevolgen voor de omgeving als gevolg, worden zelfs in een dergelijke situatie geen beperkende maatregelen genomen. Hierbij kan worden gedacht aan het initiëren van wetgeving, om in toekomstige gevallen de ongebreidelde reproductie te limiteren.

In het macroperspectief, waar de causale relatie van onbegrensde reproductie en schade aan anderen minder zichtbaar is, is het nog lastiger aan te voeren dat een beleid van restricties op het recht op reproductie noodzakelijk is om de rechten van anderen te beschermen tegen schade. Ongebreidelde reproductie in een beperkte ruimte zal op de langere termijn problemen veroorzaken. Het toepassen van het recht op reproductie als een recht dat onbegrensd is in het aantal kinderen dat iemand zou morgen voortbrengen, waarmee het recht steviger is gefundeerd in liberale democratieën, heeft zo mogelijk grote consequenties.

1.2 Onbeperkte reproductie in een beperkte ruimte

Er zijn bepaalde maatschappelijke problemen die geen technische oplossing kennen. Overbevolking is een dergelijk probleem, zo stelt Hardin in zijn *The Tragedy of the Commons* (1968, 1243). Dat er grenzen bestaan aan de capaciteit van de aarde, blijkt uit de wetten van thermodynamica en biofysica, waar al het aardse aan onderhevig is (Jones en Jacobs 2006, 101). Energie gaat volgens de Eerste Hoofdwet van thermodynamica nooit verloren, maar bij de omzetting van energie naar een andere vorm komt er veelal een minder

bruikbare vorm voor terug. De bruikbare hoeveelheid energie, of ‘exergie’, vormt zo de natuurlijke limiet voor wat de mens kan verbruiken.

Malthus, die voorspelde dat de populatiegroei de energievoorziening voor zou blijven ([1798] 1970, 31), had niet voorzien dat de voedselproductie door technologische verbeteringen exponentieel zou toenemen. Toch blijft er een kern van waarheid in Malthus’ theorie. Het bevolkingscijfer reageert immers op bepaalde situationele factoren, maar met een vertragingseffect, ‘demografische inertie’ genoemd (Jones en Jacobs 2006, 429). De bevolkingsgrootte is daarmee als een soort mammoettanker die zich moeilijk laat remmen. Zo blijft bijvoorbeeld zelfs in gebieden met structurele hongersnood de bevolking veelal groeien (VN 2012_c).

Hoewel de wereldwijde bevolkingsgroei momenteel afneemt, is de verwachting dat deze contant zal blijven groeien (VN 2010_a). Wanneer de wereldbevolking onverminderd doorgroeit zal er echter een probleem ontstaan: “Unlimited procreation in a finite space limits liberty of movement (...), because no two things can occupy the same space at the same time” (Dillard 2007, 30). En deze constatering heeft duidelijke consequenties. Zo zal het idee van *the greatest good for the greatest number* van Jeremy Bentham niet opgaan, doordat bij een groei tot de maximale bevolkingsgrootte het consumptieniveau automatisch naar een minimum wordt teruggebracht (Hardin 1968, 1243-1244). *The smallest good for the greatest number* is in die situatie aan de orde.

Zelfs wanneer er door technologische innovaties geen energietekort zou ontstaan, vormt een zeer omvangrijke wereldbevolking een probleem. De vervuiling die wordt veroorzaakt door het productie van consumptiegoederen, kan blijvende effecten hebben op de natuur. Het gros van de wetenschappers die onderzoek doen op dit gebied, voorspellen dat de voortzetting van het huidige menselijke gedrag grote gevolgen zal hebben op het klimaat (Jones en Jacobs 2006, 111). Een verandering teweegbrengen in het consumptiegedrag van de mens is uiterst lastig doordat het inherent is aan het economische marktsysteem, gebaseerd op het gedachtegoed van Hobbes en Locke (ook De Geus 2003, 158-160). Hardin stelt dat de combinatie van de dominante institutionele setting van kapitalisme met de vrijheid van het gebruik van publieke goederen, individuen ‘dwingt’ rationeel te handelen, waarbij er naar een maximalisatie van het eigen nut wordt gestreefd, in de wetenschap dat dit leidt tot een uitputting van die publieke goederen (1968, 1243). Dergelijk (collectieve actie)probleem wordt *the Tragedy of the Commons* genoemd.

Het feit dat in liberale democratieën er geen limiet wordt gesteld aan het bereik van het recht op reproductie, maakt het collectieve actieprobleem aanzienlijker. Indien individuen,

zonder inmenging van derden, dusdanig minder kinderen krijgen dat er geen grootschalige consequenties aan verbonden zijn, dan zal het thema van deze scriptie mogelijk niet aan de orde hoeven komen in de (internationale) politiek. In het andere scenario, waarbij de bevolkingsgroei niet afneemt en de gevolgen die deze ontwikkeling met zich meebrengt zich aandienen, zal het plafond van de aardse capaciteiten worden bereikt. Op dit ‘hypothetische moment’ waar de capaciteit van de aarde wordt overschreden, komt een aantal fundamentele rechten van individuen met elkaar in conflict, met als voornaamste het recht op leven en het recht op vrijheid (van reproductie). Amartya Sen waarschuwt voor de gevaren van het inperken van individuele rechten op basis van voorspellingen over de grootte van de wereldbevolking, en kwalificeert het denken hierover als een paniecreactie (1996, 1049-1050), veroorzaakt door het doemdenken van Malthus en later Ehrlich, die over deze dreiging sprak in zijn *The Population Bomb* (1968).

In veel gevallen bestaat er een bepaalde spanning tussen enerzijds de belangen van individuen om een zo groot mogelijke vrijheid te genieten, en anderzijds het collectieve belang om de samenleving te laten functioneren. *In casu*, de spanning tussen enerzijds het individueel belang om zelfstandig reproductieve keuzes te maken en anderzijds het belang van de maatschappij om de omvang van de populatie te beteugelen (Brock 2005, 378). In dit kader stelt Marcel Wissenburg in *The Rapid Reproducers Paradox* (1990, 83) dat het instellen van een bepaalde vorm van geboortebeperking in het voordeel is van een ieder, maar dat dit op individueel niveau veelal als een ‘straf’ wordt beschouwd. Dit betekent dat er een hiërarchie in fundamentele rechten aangebracht zal moeten worden, die als een keuze tussen twee kwaden kan worden beschouwd. Ofwel er zullen naar verwachting mensen op grote schaal sterven aan voedsel- en watertekorten en de consequenties van de klimaatsverandering, ofwel mensen zullen minder kinderen moeten krijgen, naast dat zij minder moeten consumeren.

2. De status van het recht op reproductie

“Somewhere on this globe, every 10 seconds, there is a woman giving birth to a child. She must be found and stopped.”
-Sam Levenson, komiek (2002)

2.1 Het gecodificeerde recht op reproductie

In het internationale recht is er een drietal verdragen van belang voor het recht op reproductie, die gebaseerd zijn op liberale waarden. Het eerste verdrag is de Universele Verklaring voor de rechten van de mens (UVRM 1948), die van grote invloed is geweest op de nationale wetgeving in veel Westerse democratieën. Het UVRM wordt kracht bijgezet door twee bindende verdragen, waaronder het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (IVBPR 1966). Hierin zijn ‘eerste generatie’ of negatieve rechten opgenomen, betreffende de integriteit van het lichaam en privacy. In de tweede plaats is er het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten (IVESCR 1966), voor de ‘tweede generatie’, zogenoemde positieve rechten.

De kern van het internationale recht op reproductie wordt gevormd door UVRM artikel 16, lid 1: “Zonder enige beperking op grond van ras, nationaliteit of godsdienst, hebben mannen en vrouwen van huwbare leeftijd het recht om te huwen en een gezin te stichten” (UVRM 1948). Dit wordt onderschreven door het IVBPR⁶ en IVESCR⁷. Uit dit verdragsartikel blijkt niet wat het bereik is van het recht om een gezin te stichten. Er wordt niet verwezen naar mogelijke limieten van dit recht, maar het ontbreken van dergelijke limieten betekent nog niet dat het recht volledig ongelimiteerd is.

Reed Boland stelt dat het recht op reproductie in het IVBPR door sommige commentatoren, onder wie de eerdergenoemde rechters in de Verenigde Staten, is ‘opgeschaald’ door het op te vatten als een ongelimiteerd recht (1995, 1257). Ook in het IVBPR in de formulering geen specificatie opgenomen betreffende de omvang van het recht. Dillard stelt dat het recht op reproductie door het IVBPR anders wordt behandeld dan andere rechten. In tegenstelling tot soortgelijke wetten, zoals het recht op huwelijk, ontbreekt het aan bepalingen waarin wordt vastgesteld dat het recht niet kan worden beperkt (2007, 30-31).

⁶ “Het gezin vormt de natuurlijke en fundamentele kern van de maatschappij en heeft recht op bescherming door de maatschappij en de Staat. Het recht van mannen en vrouwen van huwbare leeftijd een huwelijk aan te gaan en een gezin te stichten wordt erkend” (IVBPR 1966, art. 23, lid 1-2).

⁷ “De grootst mogelijke bescherming en bijstand dient te worden verleend aan het gezin, dat de natuurlijke en fundamentele kern van de maatschappij vormt, in het bijzonder bij de stichting daarvan en zolang het de verantwoording draagt voor de zorg voor en de opvoeding van kinderen die nog niet in eigen levensonderhoud kunnen voorzien” (IVESCR 1966, art. 10, lid 1).

In 1967 volgde er een verklaring van de Verenigde Naties (VN): “The Universal Declaration of Human Rights describes the family as the natural and fundamental unit of society. It follows that any choice and decision with regard to the size of the family must irrevocably rest with the family itself, and cannot be made by anyone else” (als geciteerd in Hardin 1968, 1245). Waar de gecodificeerde UVRM, IVBPR en IVESCR de ruimte lieten om het recht op reproductie te beschouwen als een recht waar eventueel begrenzings aan zouden mogen worden gesteld, is met deze verklaring een grote stap gezet naar een opvatting van het recht op reproductie, die door Buchanan *et al* (2000, 210) *full reproductive freedom* wordt genoemd. *Full reproductive freedom* omvat de vrijheid om te bepalen hoeveel kinderen te krijgen als men wenst, in tegenstelling tot de vrijheid om een bepaald aantal kinderen te krijgen.

Een jaar later, in 1968, zijn de Verenigde Naties overeengekomen dat ouders een fundamenteel recht hebben om “vrijelijk en *verantwoordelijk* het aantal kinderen te *bepalen*” (in Dillard 2007, 34, mijn nadruk). Ondanks dat in de VN verklaring het werkwoord ‘bepalen’ is voorzien van het bijwoord ‘verantwoordelijk’, waarmee volgens Dillard (2007, 34) wordt bedoeld op de notie dat toekomstige ouders rekening zouden moeten houden met huidige en toekomstige kinderen, evenals met de gemeenschap, legt de VN in dit toonaangevende statement de uiteindelijke beslissing bij de ouders.

Door de bepalingen in het internationaal recht wordt de reikwijdte van het recht op reproductie niet nader gespecificeerd. De rechterlijke uitspraken die zijn gedaan met betrekking tot het recht op reproductieve vrijheid geven individuen over het algemeen substantiële reproductieve vrijheid. Het staat buiten kijf dat het recht op reproductie opgevat wordt als een onvervreemdbaar recht van mensen. Er zijn echter geen redenen om aan te nemen dat het recht als geheel ongelimiteerd beschouwd zou moeten worden.

2.2 Het Lockeaanse natuurrecht

De natuurrechtelijke visie op recht werkt als een inhoudelijke check op het gecodificeerde recht en kan een aanleiding zijn om onrechtvaardig gecodificeerd recht eventueel buiten beschouwing te laten (Dillard 2007, 37). Er is een zekere overlap tussen de wijze waarop het constitutioneel recht van de VS, het internationaal recht en het Lockeaanse natuurrecht het recht op reproductie beschouwen, namelijk als “one of the basic civil rights of man” (Dillard 2007, 37-38). De verworven rechten en vrijheden in liberale democratieën anno nu, waaronder reproductieve vrijheid, worden doorgaans toegeschreven aan het liberale gedachtegoed van de Britse filosoof John Locke (1698). Een veel voorkomende interpretatie

van Locke's natuurrechten is dat deze rechten in principe 'onbezwaard' zijn (Dillard 2007, 5). Het is maar de vraag of Locke het recht op reproductie beschouwde als een recht met een absolute en ongelimiteerde gelding.

Locke plaatst in zijn theorie de mens in een hypothetische natuurtoestand. In de natuurtoestand (de situatie zonder autoriteit) komt ieder mens een aantal rechten toe ten behoeve van zijn *life, liberty and estate* (Locke [1698] 1967, 325), die de private sfeer van een individu veiligstellen tegen inbreuk door anderen. Deze rechten kennen een universele gelding, daar ze door een hoger orgaan dan de staat zijn 'vervaardigd', te weten God of de natuur. Op grond van deze reden is het de staat (oftewel de politieke gemeenschap die gevormd zal worden volgens Locke's theorie) niet toegestaan om inbreuk te maken op deze rechten (Simmons 1992, 70-71).

Locke vermeldt een "Right in one another's Bodies, as is necessary to its chief End, Procreation" ([1698] 1967, 337). Hij ziet dit recht als een onderdeel van de samenleving waar het huwelijk een centrale plaats inneemt. Vervolgens stelt Locke dat dit recht beschouwd moet worden "being not barely Procreation, but the continuation of the Species" (Locke [1698] 1967, 337). Volgens hem is voortplanting niet een doel in zichzelf, maar dient zij een doel: Gods orde op aarde. De rol van religie is van grote invloed op de filosofie van Locke. Vanuit Gods ordening en het zelfbehoud van de mens vloeien de basisrechten op leven, welzijn, vrijheid en eigendom voort (Dillard 2007, 38-39). De door Locke beschreven vrijheden van de mens zijn echter geen vrijbrief voor een ongebreidelde vrijheid. De mens dient zowel zijn leven als bezittingen in stand dient te houden, doordat de mens op haar beurt het eigendom van de Maker is⁸ (Locke [1698] 1967, 288-289).

In de natuurtoestand strijden mensen ervoor om een bepaalde hoeveelheid *resources* eigendom te maken door hun lichaam te mengen met de natuur⁹. Ondanks dat overbevolking niet aan de orde was in de tijd van Locke, erkent hij dat bepaalde rechten met elkaar in conflict kunnen komen ([1698] 1967, 184). Volgens Locke doet dit type problemen zich voor

⁸ "(...)for men being all the workmanship of one omnipotent, and infinitely wise maker; all the servants of one sovereign master, sent into the world by his order, and about his business; they are his property, whose workmanship they are, made to last during his, not one another's pleasure: and being furnished with like faculties, sharing all in one community of nature, there cannot be supposed any such subordination amongus, that may authorize us to destroy one another, as if we were made for one another's uses, as the inferior ranks of creatures are for our's" (Locke [1689] 1967, P).

⁹ Sommige commentatoren hebben kinderen gekwalificeerd als eigendom van de ouders, doordat zij een product zijn van het mengen van arbeid met 'de natuur'. Zodoende is het de staat niet toegestaan het recht op kinderen inperken (zie "Who Owns the Child?" Bennett Woodhouse 1992, 1043). Locke zelf beschouwt kinderen niet als het eigendom van de ouders. Ouders zijn de verwekkers, niet de scheppers van de kinderen; dat is God (Locke [1798] 1960, 338).

bij “the increase of People and Stock”; een groter wordende populatie, afnemende *resources* en economische ongelijkheid als gevolg van de introductie van geld (Dillard 2007, 39).

Er zijn in Locke’s visie geen natuurrechten die mensen genieten wanneer er niet ‘evenveel en van even grote waarde’ overblijft van dat wat de mens zich toe-eigent uit de natuur (Locke [1698] 1967, 348). De mens is volgens Locke als een rentmeester die een plicht heeft om dat wat God geschapen heeft te onderhouden. Ongelimeerde productie, net als ongelimeerde toe-eigening van de natuur verstoort de natuurlijke balans. Het recht op reproductie, dat in conflict komt of kan komen met andere rechten, wordt hierdoor ‘automatisch’ gelimeerd. Volgens Dillard plaatst Locke het recht op reproductie op een lager, en een intrinsiek minder waardevol niveau dan conflicterende natuurrechten, doordat dit recht de mens niet onderscheidt van inferieure dieren (2007, 38-39). Locke doelde niet op een ongelimeerd recht op reproductie binnen de samenleving, maar eerder als een recht dat reikt zover het consistent is met overleving van de soort (Dillard 2007, 39).

Ten behoeve van een collectieve bescherming van eigendommen, komen, volgens Locke, de mensen overeen om een politieke gemeenschap te vormen. Het beschermen van de natuurrechten van de burgers vormt de legitimatie voor de staat, en derhalve ligt er een plicht voor de staat om te voorkomen dat er een inbreuk op de natuurrechten wordt gemaakt. Deze ‘basisrechten’ van een individu worden in een politieke gemeenschap onderdeel van een algemeen belang (Locke [1698] 1967, 224). Op het moment dat de politieke gemeenschap wordt gevormd, is die gemeenschap gelegitimeerd om individuele rechten te beperken, opdat de gemeenschap van burgers zo kan worden beschermd tegen schade door anderen. Dit is noodzakelijk om de gemeenschap te kunnen laten voortbestaan (Locke [1698] 1967, 392).

Locke geeft duidelijk een kwalificatie aan het recht op reproductie. Voorplanting is gelegitimeerd als een noodzakelijk onderdeel van het huwelijk, waarvan het doeleinde niet slechts voortplanting is, maar de continuering van de soort (Dillard 2007, 44). Het doel is niet een zo groot mogelijke bevolking, maar een vervanging van Gods creaties op Aarde. Dillard stelt dat Locke waarschijnlijk doelt op meer dan één kind per huwelijk, maar dat een recht op reproductie, teneinde het behoud van de menselijke soort te verzekeren, niet een ongebonden recht op voortplanting behelst (2007, 38). Locke beschouwt “the increase of People and Stock” ([1689] 1967, 184) als een bedreiging voor zowel de natuurrechten van individuen, als voor het algemeen belang. Dillard’s interpretatie is dat hierdoor Locke’s politieke gemeenschap het probleem van overbevolking zou adresseren. Locke’s visie strookt niet met het idee van het recht op reproductie als een ongelimeerd recht, maar impliceert een begrensde recht op reproductie.

2.3 Gronden voor een ongelimiteerd recht op reproductie

“If population policy is determined by rights, then whose rights are involved? And which of their rights are relevant?” (Narveson 1973, 64) Wanneer er door de hoge bevolkingsdruk rechten met elkaar in botsing (dreigen te) komen, dient er een afweging van de botsende rechten te worden gemaakt, waardoor er een hiërarchie van rechten ontstaat. Het recht op vrijheid heeft in recente jaren vaak voorrang gekregen boven andere rechten die als fundamenteel worden gezien, stelt Ronald Dworkin (1977, 266). Mogelijke claims op een begrenzing van het recht op reproductie moeten nauwkeurig worden afgewogen tegen het recht van een ieder om zijn visie op ‘het goede leven’ na te kunnen streven (Narveson 1973, 64). ‘Gewichtige belangen’ van het individu, de intrinsieke waarde van het desbetreffende recht en het recht als reproductie als onderdeel van een algemeen recht op vrijheid, worden opgeworpen als legitimatie voor een ongelimiteerd recht op reproductie.

2.3.1 ‘Gewichtige belangen’ van het individu

In de moderne politieke filosofie bestaan er verschillende rechtvaardigingen voor de aanspraak op het recht op reproductie, waaronder vanuit *choice theory* van H.L.A. Hart (1955) en de *interest theory* van Joseph Raz (1984). Hart stelt dat elke volwassene een gelijk recht toekomt op verdraagzaamheid van anderen om autonoom, zonder belemmering of dwang begrenzingen keuzes te maken (1955, 175). Volgens Hart geven rechten mensen de controle over de vrijheid van een ander. De keuze van een individu die zijn recht op vrijheid uitoefent, bepaalt daarmee de omvang van de vrijheid van een ander (Hart 1955, 179-180). De begrenzing van de keuzes van een individu wordt gevormd door het volbrengen van schade aan een ander. De definitie van ‘schade aan een ander’ is hierbij zeer van belang¹⁰.

John Robertson stelt dat individuele reproductieve keuzes een ongelimiteerd recht op reproductie legitimeren, doordat deze keuzes centraal staan in de waardigheid, persoonlijkheid en de zin van het leven van een individu (1986, 31-32). Uitgaande van deze aanname van Robertson, is er geen reden om aan te nemen dat individuen zonder dwang minder (of geen) kinderen zullen krijgen als situationele factoren door een hoge bevolkingsdruk minder gunstig zijn om kinderen te krijgen. Sen deelt de notie met Robertson en stelt dat de nood zeer hoog moet zijn voordat een publieke instantie inbreuk zou mogen maken op de private sfeer van een individu (1996, 1039).

Waar *choice theory* het recht op reproductie rechtvaardigt op basis van de noodzaak van het beschermen van de autonomie van een persoon, ligt de rechtvaardiging vanuit de

¹⁰ In het hoofdstuk (3) Begrenzingen van het recht op reproductie wordt hier verder op ingegaan.

interest theory bij ‘gewichtige belangen’ van een individu, stelt Quigley (2009, 404). Het hebben van een recht is het hebben van een belang dat een verplichting (van anderen) wettigt. Wanneer iemand ergens een zeker belang aan hecht, wordt dit een wezenlijk onderdeel van het welzijn van een persoon, stelt Raz (1984, 194). Wanneer dit belang van ‘voldoende gewicht’ is, zou die persoon volgens de theorie aanspraak mogen maken op het recht, ten koste van een zekere vrijheid van een ander.

Het argument dat belangen van een voldoende gewicht een aanspraak zouden legitimeren en daarmee de vrijheid van een ander inperken is problematisch en op grote schaal niet houdbaar. Het is problematisch om te specificeren wanneer een belang groot genoeg is om een gelegitimeerde claim te maken, in de wetenschap dat die claim anderen benadeelt. Dit is tevens onmogelijk om vast te stellen, want hiervoor zou een belang meetbaar moeten zijn (interpersoonlijke nutsvergelijking). Het is onhoudbaar om een dergelijke aanspraak op een recht te legitimeren met als voornaamste reden dat een groot belang aan wordt gehecht en het daarmee ‘goed’ voor het individu zou zijn. Dworkin ontkracht deze manier van redeneren, en stelt dat hij, op basis van dit principe, een gelegitimeerde claim zou hebben op *vanilla ice cream* (1977, 268).

Het legitimeren van bepaalde rechten op grond van persoonlijk welzijn is controversieel (Brock 2005, 383). Dworkin ziet geen rol voor de psychologie weggelegd in een theorie die burgerlijke vrijheden zou rechtvaardigen, doordat verschijnselen op ieder mens een andere psychologische uitwerking kunnen hebben (1977, 272). Als er een bepaalde individuele vrijheid bepleit moet worden, zal dat naar Dworkin’s idee een andere grond moeten hebben¹¹.

De twee meest voor de hand liggende belangen voor het recht op reproductie zijn volgens Robertson het belang om genetisch materiaal door te kunnen geven en het belang om kinderen op te kunnen voeden (Quigley 2009, 411). Geen van deze twee redenen vereist echter een ongelimiteerd recht op reproductie, omdat deze belangen kunnen worden vervuld zonder dat het recht op reproductie *ad infinitum* hoeft te zijn. Voor veel mensen is het krijgen en opvoeden van kinderen het centrale project in hun leven, en daarom van groot belang. Het verschil tussen drie of vier ‘additionele’ is echter van minder groot moreel belang doordat dit, volgens *the law of diminishing returns*, minder verreichende consequenties op het leven van de ouders heeft (Brock 2005, 380).

¹¹ Dillard is vanuit een moreel oogpunt kritisch op de notie van reproductieve vrijheid als ongelimiteerd recht. Ten eerste vraagt hij zich of het moreel juist is dat ouders het kinderen krijgen gebruiken voor hun eigen geluk. Daarnaast stelt hij dat de waarde van het recht op reproductie daalt door de triviale status van *ad finitum* reproductie (2007, 46).

2.3.2 Intrinsieke waarde van het recht op reproductie

Een andere rechtvaardiging die wordt aangevoerd voor het niet begrenzen van het recht op reproductie, verwijst naar de intrinsieke waarde van dit recht. Rechten bevatten een intrinsieke waarde waar een zekere gelding van uitgaat, stelt Sen (1996, 1037). Zo heeft het recht op reproductie een bijzondere waarde door de biologische lading van het recht zowel met het oog op het voortleven van een individu als van de menselijke soort. Robert Nozick deelt de notie van intrinsieke waarde van bepaalde rechten met Sen en stelt dat deze rechten, niet door een politiek orgaan mogen worden ingeperkt, zelfs als de consequenties daarvan niet wenselijk zijn¹² (1974, 10-11).

Door utilitaristische denkers als Jeremy Bentham wordt de intrinsieke waarde van individuele rechten weggecijferd (Sen 1996, 1037). Zo ontkent Bentham het bestaan van natuurrechten doordat rechten, volgens hem, slechts instituties met een instrumentele waarde zijn ten behoeve van een bepaald doeleinde, zoals het algemeen belang (Sen 1996, 1037-1038). Aan de ene kant is het uitdrukken van het recht op reproductie als puur teleologisch uiterst problematisch, doordat het de weg vrijmaakt om het rechten te ontnemen van bepaalde individuen. Aan de andere kant is het uitdrukken van het recht op reproductie als puur deontologisch óók problematisch doordat het tot een botsing met andere fundamentele rechten kan leiden. In deze deontologische opvatting is het een overheid niet toegestaan deze rechten in te perken, ongeacht alle denkbare negatieve consequenties (Dworkin 1977, 269). De vraag in deze scriptie is hier echter niet of het individuele recht op reproductie volledig mag worden ontnomen, maar of er een rechtvaardiging bestaat voor het begrenzen van het recht op reproductie, door het mogelijksterwijs te herformuleren, zodat het recht beperkt blijft tot het voortbrengen een bepaald aantal kinderen.

2.3.3 Reproductieve vrijheid als onderdeel van een algemeen recht op vrijheid

Hebben wij een recht op vrijheid? Dit is een vraag die Thomas Jefferson ooit nadrukkelijk stelde (Dworkin 1977, 266). Volgens Jefferson hebben individuen inderdaad een recht op vrijheid en sinds Jefferson is er aanzienlijk meer nadruk gelegd op dit recht dan op de mogelijk conflicterende rechten in de *pursuit of happiness* (Callahan 1972, 489). Ondanks dat het primaat van het recht op vrijheid danig op de proef is gesteld, heeft het toch deze positie in de Westerse internationale (bevolkings)politiek behouden. Individuele vrijheid is een

¹² Toch beschouwt Nozick deze liberale waarden niet geheel als ‘deontologisch’, want indien er zich zonder overheidsingrijpen *catastrophic moral horrors* zouden voordoen, mogen in de theorie van Nozick individuele rechten wel degelijk worden ingeperkt (1974, 28-30).

speerpunt van het liberalisme en voor een liberaal is het beperken van de vrije keuze van een individu zowel een belediging in zichzelf als voor de mensheid (Dworkin 1977, 266). Elke restrictie op vrijheid zou volgens deze theorie door een overheid betreurd moeten worden. Het gebruik van begrenzings op rechten zou dan ook tot het uiterst noodzakelijke beperkt moeten worden, stelt Dworkin (1977, 268). In een politieke gemeenschap is er, zoals eerder gesteld, altijd een zekere mate van begrenzing aan individuele vrijheden. Dit legitimeert echter niet automatisch nieuwe grenzen van een bepaald recht (Callahan 1972, 493).

Het recht op vrijheid wordt in de liberale theorie in eerste instantie begrensd door andermans fundamentele rechten. Een persoon heeft in die zin een recht op vrijheid totdat deze in botsing komt met een ‘sterk’ recht van een ander. Kan er dan gesproken worden van een algemeen ‘sterk’ recht op vrijheid? Dworkin stelt dat er een algemeen recht op vrijheid bestaat als zodanig, op voorwaarde dat dit algemene recht op vrijheid is beperkt door belangrijke vrijheden of ernstige ontberingen (1977, 270). Het recht op vrijheid heeft op deze manier een ondergeschikte positie aan een aantal andere fundamentele rechten. Uit de jurisprudentie met betrekking tot het recht op reproductie in de VS, blijkt echter dat er prioriteit is gegeven aan het recht op vrijheid.

Volgens Robertson is het recht op reproductie een onderdeel van een algemeen recht op vrijheid (1986, 23). Het recht op reproductie is echter in een aantal opzichten afwijkend van andere keuzes, waar een individu een zekere vrijheid in geniet. Ten eerste is het recht op reproductie niet een strikt persoonlijke keuze of activiteit, maar is het *interpersoonlijk* van aard. Dit maakt het recht op reproductie niet langer uitsluitend een onderdeel van een *individueel* recht op vrijheid. Het algemeen recht op vrijheid is niet-relationeel, terwijl voortplanting overduidelijk relationeel is (Dillard 2007, 50-51).

Daarnaast is het recht op reproductie verschillend van andere keuzes binnen het recht op vrijheid, aangezien de enige ‘keuze’ van een individu is die weer andere autonome individuen creëert (Dillard 2007, 51; Goodwin 2009, 44). Dit maakt het recht op reproductie de enige in zijn soort (*sui generis*). De relatie van individuele rechten tot andere rechten kan worden uitgedrukt in rechten en plichten, als twee zijden van dezelfde munt (Lee 1995, 339). Het feit dat als consequentie van het recht op reproductie nieuwe individuen worden gecreëerd, met ieder eigen rechten (waaronder het recht op reproductie), maakt dat dit recht meer verantwoordelijkheden en plichten met zich meebrengt dan het algemene recht op vrijheid¹³.

¹³ In het hoofdstuk 3 Begrenzings van het recht op reproductie wordt hier verder op ingegaan.

Ten derde is het betwistbaar of het recht op reproductie nog wel langer deel uitmaakt van de private sfeer van een individu, dat begrensd wordt door negatieve vrijheidsrechten. Velen, waaronder Sen, rekenen het recht op reproductie tot de private sfeer waar een individu autonome beslissingen mag maken (1996, 1051). Er zijn weinig zaken denkbaar die minder persoonlijk aandoen dan voortplanting. Toch betreft deze handeling niet uitsluitend een private kwestie. Hardin stelt dat de *freedom to breed* in een wereld die louter door het principe van *dog-eat-dog* wordt geregeerd, een privéaangelegenheid zou zijn (1968, 1245). Zonder een staat om, indien noodzakelijk, negatieve consequenties op af te wentelen, zouden de aanstichters van overbevolking daarvan zelf de straf ondervinden (Hardin 1968, 1245).

In veel Westerse democratieën wordt er overigens zeer veel waarde gehecht aan de opgebouwde welvaartstaat. In het Internationaal Verdrag inzake de rechten van het kind (IVRK 1989) is een groot aantal verplichtingen voor de staat opgenomen. Zo staat in artikel 18 dat ouders de primaire verantwoordelijkheid dragen voor hun kind, maar dat de staat een eindverantwoordelijkheid heeft voor de zorg van de kinderen (IVRK 1989, art. 18). Deze argumentatie maakt dat reproductie bepaald niet een private, maar eerder een semipublieke aangelegenheid is. Hieruit volgt dat de (welvaarts)staat wel degelijk een belang heeft bij de reproductieve keuzes van individuen.

Alhoewel reproductieve vrijheid onder de paraplu van een algemeen recht op vrijheid kan worden geschaard, maakt de aard van reproductie het tot een uitzonderingsgeval (Quigley 2009, 441). De Amerikaanse rechters hebben het recht op reproductie niet geheel terecht als een recht op privacy bestempeld. Naast dat er strikt genomen niet gesproken kan worden van een *individueel* recht op reproductie en omdat het om een 'keuze' gaat met mogelijk grote consequenties voor andere individuen en de staat, zijn er (naast begrenzings van algemene rechten) ook additionele (morele) begrenzings denkbaar.

3. Morele begrenzungen van het recht op reproductie

“In a country either over-peopled or threatened with being so, to produce children beyond a very small number, with the effect of reducing the reward of labor by their competition, is a serious offence against all who live by the remuneration of their labour.”

-John Stuart Mill ([1869] 1956, 158)

Is het redelijk om een ethisch voordeel te geven aan de keuzevrijheid van een individu bij een botsing met rechten van anderen? Betekent dit niet dat een groot risico wordt gelopen? En is het moreel juist om dergelijke risico's te nemen? Deze vragen stelt Callahan (1972, 493) in het kader van reproductieve vrijheid in een dichtbevolkte wereld. Een vervolgvraag hierop luidt: Zijn er legitieme additionele of striktere begrenzungen van het recht op reproductie denkbaar? Ieder recht, dat in conflict kan komen met andere (hiërarchisch hogere) rechten, heeft begrenzungen (Wenar 2010). Daarnaast komt met het hebben van rechten, het dragen van plichten. Door de aard van het recht op reproductie, zijn er, zoals in hoofdstuk 2.3 gesteld, meer verantwoordelijkheden dan bij andere rechten.

In dit hoofdstuk zal de morele status van het recht op reproductie en de morele plichten die daarmee gepaard gaan worden onderzocht. Onder morele plicht wordt verstaan: het geloof in bepaalde set waarden, *in casu* liberale waarden, waar een plicht van uitgaat die een individu verschuldigd is aan anderen. Deze plicht zou men moeten nakomen, maar die is men niet wettelijk verplicht is om te volbrengen (Richardson 2013). Mogelijke begrenzungen van het recht op reproductie, waarvan de praktische invulling in deze scriptie niet zal worden bediscussieerd, kunnen vanuit meerdere perspectieven worden benaderd: direct persoonlijke belangen van het (toekomstige) kind, indirect persoonlijke belangen van andere individuen en indirecte, onpersoonlijke belangen van de staat of het algemeen belang.

3.1 Begrenzing van het recht op reproductie in het belang van het kind

Van ‘genoeg en van even grote waarde overlaten’ aan volgende generaties, zoals Locke's visie is van een beperkte uitoefening van individuele rechten, is in de hedendaagse Westerse maatschappij geen sprake meer. Het kind, het ‘product’ als direct gevolg van het recht op reproductie, heeft een zeker belang bij een nauwere opvatting van het recht op reproductie. Een morele begrenzing van het reproductieve recht is onderdeel van de complexe kwestie van intergenerationele rechtvaardigheid. Het technische vraagstuk over hoe groot het deel van de bruikbare aardse *resources* is dat de mensen die nu leven toekomt, of wat het aandeel is dat wij mogen belasten of vervuilen, is vaak de doodoener in de discussie of de huidige

generatie rekening dient te houden met toekomstige generaties. We kunnen namelijk niet berekenen hoe groot dit deel zou zijn, omdat we niet weten hoeveel mensen er in de toekomst geboren worden en hoe lang de mensheid zal bestaan. In een situatie van oneindigheid is het deel dat ons toekomt als individu oneindig klein ($1/\infty$). In die situatie zou er geen ruimte zijn voor de huidige generatie om zelfs maar een deel van hun visie van op het goed leven na te streven.

Marcel Wissenburg beargumenteert in zijn *The Rapid Reproducers Paradox* (1998, 87-94) dat de verschillende morele gronden niet van voldoende gewicht zijn om de huidige generatie de last te laten dragen voor het (verwachte) probleem van overbevolking. Hij houdt een technisch pleidooi waarin hij stelt dat er pas vanaf een kritieke waarde daadwerkelijk sprake is van overbevolking. Het zou volgens Wissenburg het niet eerlijk zijn om voordat de kritieke waarde wordt bereikt, te handelen. In *The Rapid Reproduces Paradox* stelt Wissenburg terecht dat er grote moeilijkheden bestaan met het duiden van verantwoordelijkheid bij de huidige generatie (1998, 88-89), zoals ook bij andere intergenerationele rechtvaardigheidsvraagstukken. Dit is echter niet voldoende reden om een bepaalde mate van verantwoordelijkheid voor de huidige generatie geheel te ontkennen, zoals Wissenburg tracht te bewijzen.

Ondanks het feit dat we niet kunnen vaststellen hoe groot het deel van de *resources* is dat ons in morele zin toekomt, zou er namelijk vanuit het liberalisme beargumenteerd kunnen worden dat er een morele plicht uitgaat van het feit dat iedere persoon individuele rechten bezit. Deze fundamentele rechten, waarbij een aanspraak wordt gemaakt op een deel van de eindige *resources* van de aarde, zijn in conflict met de fundamentele rechten van talloze toekomstige individuen die strijden om dezelfde *resources*¹⁴ (Dillard 2007, 30; Narveson 1973, 64).

¹⁴Hoewel wordt beargumenteerd dat toekomstige generaties een bepaald belang hebben in het nu, is hier de assumptie dat niemand wordt geschaad door het niet bestaan (zie Goodwin 2011, 49-50). Er wordt een onderscheid gemaakt tussen toekomstige generaties mensen die geboren gaan worden, in tegenstelling tot de individuen die (als gevolg van een begrenzing op het reproductieve recht) nooit geboren zullen gaan worden. Er is geen morele plicht om te voorkomen dat toekomstige mensen niet geboren worden (door geboortebeperving). Pas na een kritieke waarde (in Nederland het moment dat een mens levensvatbaar is) heeft dat individu fundamentele rechten. Met deze mensen, die ter aarde zullen komen is om die reden rekening te houden vanuit de liberale theorie.

Zoals Seneca over de bovengenoemde aanname schreef aan zijn vriend Lucilius: "Ik vraag je, zou jij iemand niet zeer dwaas (kunnen) noemen, als hij zou menen dat het voor een olielamp slechter is, wanneer zij uitgedoofd is, dan voordat zij wordt aangestoken? Ook wij worden zowel uitgedoofd als aangestoken: in die tijd ertussen ondergaan wij iets, aan weerszijden echter is diepe rust. Hierin immers, mijn Lucilius, als ik mij niet vergis, hebben we het bij het verkeerde eind, dat wij menen dat de dood volgt, terwijl zij zowel voorafgegaan is als zal volgen. Al wat vóór ons was, is de dood. Want wat maakt het uit of jij niet begint dan wel ophoudt, wanneer van beide zaken dit het resultaat is: (het) niet zijn?" (Seneca [64] 1980, 213)

Daarbij komt het feit dat de toekomstige kinderen geen keuze maken om geboren te worden in een wereld, waarvan het zelfs denkbaar is dat iemand liever niet in die startpositie zou willen komen. Dit wordt ook wel een *wrongful life* genoemd, een leven waarvan het beter zou zijn om het niet te leven (Shiffrin 1999 in Goodwin 2011, 51-52). Deze theorie wordt gestoeld op de aanname dat geboren worden is niet per definitie beter is dan nooit bestaan te hebben. Een uitgebreide discussie over het hellende vlak van *wrongful life* buiten beschouwing latend, kan er gesteld worden dat we een bepaalde morele verantwoordelijkheid hebben om grootschalige ellende voor toekomstige generaties te voorkomen, met de kennis die wij nu hebben van de mogelijke gevolgen van het menselijk handelen. Zo stelt Goodwin dat we een morele plicht hebben om anderen niet in een onwenselijke situatie te dwingen, en deze situatie moeten proberen te voorkomen (2011, 56). Deze morele verantwoordelijkheid zou een deel moeten uitmaken van de politieke keuze voor de eventuele begrenzing van het recht op reproductie.

Een van de rechten die (toekomstige) kinderen hebben, is het ‘recht op een open toekomst’, zo beredeneert Joel Feinberg (Brock 2005, 385). Hij stelt dat een kind het recht heeft om zijn of haar capaciteiten te benutten teneinde keuzes te kunnen maken die het waard zijn om beschermd en gekoesterd te worden. Daarnaast heeft een kind een fundamenteel recht om niet opgevoed te worden op een manier die ten onrechte een aanvaardbaar aanbod van mogelijkheden uitsluit (Brock 2005, 385).

Een onderdeel van het recht op een open toekomst van een kind is het positieve recht op onderwijs. Sommige auteurs menen echter dat deze rechten een beperking vormen voor hun vrijheid. Dit was het geval in de Amerikaanse rechtszaak *Wisconsin vs. Yoder*. De rechter oordeelde dat het kind niet eerder dan wanneer het 10 jaar was van school mocht worden gehaald, vanwege het recht op een open toekomst. Het Amish gezin, waaruit de betrokken jongen kwam, beschouwde dit als een grove inbreuk op hun vrijheid (Brock 2005, 385). Volgens ditzelfde principe kan gesteld worden dat de gevolgen van een toenemende bevolkingsdruk het kind beperken in de keuzes die het kan maken. Dit is in een zekere mate een inbreuk op het recht op een open toekomst.

3.2 Begrenzungen aan het recht op reproductie in het belang van anderen

Andere individuen, die worden getroffen door de gevolgen van het voortbrengen van een kind, hebben een indirect persoonlijk belang bij de begrenzing van het recht op reproductie (Brake en Millum 2012). Zoals eerder gesteld lopen de grenzen van rechten tot het punt waar ze in conflict komen met andere rechten, gebaseerd op het *harm*-principe van John Stuart Mill

([1869] 1956, 6-7; 20). Op het moment dat andere individuen ongelimiteerd aanspraak maken op het recht op reproductie, kunnen de rechten van andere individuen worden geschaad.

Volgens Hardin zijn in een *dog-eat-dog world* de consequenties van een ongelimiteerde aanspraak op het recht op reproductie exclusief voor de rekening van de verwekkers (1968, 1245). Deze notie gaat, ook buiten de context van de staat, niet helemaal op. In het algemeen genomen verlaagt een hoge bevolkingsdruk de algehele levensstandaard. Volgens Dillard beschouwt ook Locke ongelimiteerde voortplanting als een dergelijke bedreiging: “Each act of procreation poses a direct and obvious threat to the guarantee of natural liberty in space, beating back *in vacuis locis* to an eventual (and perhaps already actual) state of nonexistence” (in Dillard 2007, 61).

De verlaging van de levensstandaard, die als een verlaging in de kwaliteit van leven opgevat zou kunnen worden, vormt een beperking voor de vrijheid van een individu om keuzes te maken over hoe zijn leven in te richten (Brock 2005, 384-385). Ongebreidelde reproductie beperkt op deze manier de rechten van andere individuen. Een probleem voor de (morele) begrenzing op het vrijheidsrecht om deze reden, is dat de causale relatie tussen oorzaak en gevolg niet duidelijk zichtbaar is. Ondanks dat dit op individueel niveau niet als zodanig wordt gepercipieerd, worden individuele rechten door onbegrensde reproductie in zekere mate geschaad. Dit vormt daarom wel degelijk een morele begrenzing van reproductieve vrijheidsrechten.

De veelvuldig besproken aard van reproductieve vrijheid schept grotere morele verantwoordelijkheden dan andere keuzes. Reproductieve keuzes hebben consequenties met (machtsverheffings-)factor: het is de keuze voor een x aantal nieuwe mensen die individuele vrijheidsrechten hebben, consumeren, en die op hun beurt een x aantal kinderen kunnen voortbrengen die consumeren en vervuilen, enzovoorts. Paul Ehrlich verwoordt het als volgt: “Each person we add now disproportionately impacts the environment and life-support systems of the planet” (1968, 99). Is in dat geval de morele verantwoordelijkheid voor de keuze voor kinderen dan niet oneindig groot? Deze vraag kent dezelfde problemen als de vraag hoeveel van de middelen van de aarde wij als mens zouden mogen verbruiken of vervuilen, als we toekomstige generaties in de ‘berekening’ meenemen. Voor het beteugelen van klimaatprobleem is het voornaamste dat de bevolkingsgroei afneemt en uiteindelijk gelijk is aan 0 (Hardin 1968, 1245), niet dat er significant minder mensen op aarde zouden moeten zijn. Er is, op dit moment, geen noodzaak om het recht op reproductie te ontnemen van mensen, maar er bestaat, moreel gezien, een limiet aan het aantal kinderen dat men zou mogen voortbrengen.

3.3 Begrenzing van het recht op reproductie in het algemeen belang

Een derde perspectief op een morele begrenzing van het recht op reproductie is het algemeen belang of het collectieve belang. In de theorie van Locke transformeren individuele rechten van mensen, op het moment dat zij een politieke gemeenschap aangaan, tot een collectief belang (Locke [1698] 1967, 224). Dit algemeen belang is als het ware een onpersoonlijk en indirect belang is iedereen in de maatschappij. Het in stand houden van bepaalde publieke goederen om ‘maatschappelijke schade’ te voorkomen, is in het algemeen belang (Brock 2005, 391). Een voorbeeld van een publiek goed is het inademen van schone lucht. Een dergelijk publiek goed, waar iedereen profijt van heeft, kan niet door enkele individuen in stand worden gehouden. Dit zou namelijk betekenen dat de vervuilers weerhouden worden van het loslaten van schadelijke in de atmosfeer (Brock 2005, 391). De instandhouding van een publiek goed vereist daarom collectieve actie.

Doordat significant schonere auto's en duurzaam geproduceerd voedsel over het algemeen duurder zijn dan de niet-duurzame varianten, is het voor een individu niet rationeel in financiële zin, om de duurdere producten te verkrijgen. Begrenzungen op individuele rechten om een publiek goed in stand te houden zijn alom bekend en soms noodzakelijk, zoals bijvoorbeeld het verbod op het dumpen van afval, en het verplicht stellen van vaccinatie (Brock 2005, 38). In deze voorbeelden wordt de vrijheid van een individu beperkt, waarbij de gezondheid van voor het collectief van mensen de begrenzing vormt van het recht op vrijheid. In veel gevallen is dit echter indirect ook in het belang van het individu, dat een stukje vrijheid moet inleveren voor de bewerkstelling van dit publieke goed. De vrijheid om afval overal te laten liggen wordt bijvoorbeeld ontnomen, maar een schone leefwereld, het collectieve goed, wordt hierdoor mogelijk gemaakt. Een begrenzing op het recht op reproductie werkt feitelijk volgens hetzelfde principe.

Een specifiek voorbeeld: China heeft de grootste nationale populatie ter wereld. Om de bevolkingsgroei van China te vertragen, is de *one-child policy* in 1979 ingevoerd (China.org.cn 1995). Een meer geleidelijke bevolkingsgroei zou een publiek goed genoemd kunnen worden waar alle leden van de bevolking uiteindelijk profijt van ondervinden. Om dit te bereiken is er echter collectieve actie vereist. Zonder collectieve actie zou ieder individu zijn eigen nut proberen te maximaliseren, zoals bij de aanschaf van een goedkopere, vervuilende auto. Het collectieve resultaat is dat velen voor een brede reproductieve vrijheid kiezen met als gevolg een snel groeiende bevolking, wat vervolgens in het nadeel is van iedereen.

Als de beschermer van individuele rechten van de mens en het algemeen belang, heeft de staat een gelegitimeerde claim om individuele rechten van mensen in een bepaalde mate in

te perken. De grote vraag is in hoeverre deze morele grenzen vertaald zouden mogen worden in wetgeving. Een wettelijk verbod op meer dan een x aantal kinderen is een zeer ingrijpend middel. Zo schiet de mate waarin China in deze kwestie handelt haar doel voorbij, door mogelijk meer schade aan te richten dan goed te doen.

Sommige auteurs menen dat de balans om reproductieve vrijheid in de huidige generatie te begrenzen tot een bepaald aantal kinderen tegen de baten van een houdbare bevolkingsdruk op de lange termijn is doorgeschoten, wanneer er prioriteit wordt gegeven het beschermen van een publieke goed of het voorkomen van maatschappelijke schade op de lange termijn (Sen 1994; Wissenburg 1998). Brock stelt dat door sommigen het begrenzen van het recht op reproductie wordt beschouwd als de voorkoming van *social harm* (2005, 393-395). In tegenstelling tot een publiek goed, dat in het voordeel van ieder lid van de gemeenschap is, is het voorkomen van *social harm* controversiëler doordat het zaken betreft die *delen* van de bevolking wenselijk achten. Zo is het denkbaar dat een hoge bevolkingsdruk en de gevolgen daarvan, niet door iedereen als een groot nadeel worden ervaren.

Voor de meeste mensen is het idee van overbevolking, net als overbevissing en overbegrazing echter niet een toekomstbeeld om naar te streven, maar om te voorkomen. Een samenleving die duurzaam is, mag om die reden worden geschaard onder de noemer van het algemeen belang. De rol van de overheid in dit vraagstuk is, alsmede in andere vraagstukken binnen het klimaatprobleem, paradoxaal. Aan de ene kant heeft de overheid de plicht om te handelen in het algemeen belang, en in dit geval overbevolking tegen te gaan. Aan de andere kant zou de overheid individuele rechten tot slechts het strikt noodzakelijke mogen inperken. De vraag wanneer en welke beperkende maatregelen er mogen worden genomen is een delicate. In morele zin is er echter ruimte om te handelen; er wordt een nauwere opvatting van reproductieve vrijheid geïmpliceerd.

Conclusie

Er zijn niet veel zaken van minder groot belang en minder persoonlijk in een mensenleven dan reproductieve keuzes. In veel Westerse democratieën houdt de staat zich over het algemeen afzijdig in de reproductieve keuzes die mensen nemen over het aantal kinderen die zij willen voortbrengen. Wanneer de wereldbevolking echter blijft doorgroeien, zoals voorspellingen uitwijzen (VN_b 2012), dan ontstaat er mogelijk een conflict tussen rechten van mensen die als fundamenteel worden gezien, het recht op vrijheid (van reproductie) en het recht op leven. De status van het recht op reproductie zal daarom nader moeten worden onderzocht. In dit licht werd in deze scriptie de vraag onderzocht: In hoeverre is een ongelimiteerd recht op reproductie verdedigbaar en wat zijn de morele overwegingen vanuit de liberale theorie om het individuele recht op reproductie eventueel te begrenzen?

In de VS is het recht op reproductie door een aantal rechterlijke uitspraken sterk verankerd als een onderdeel van de liberale cultuur. Het recht op reproductie wordt beschouwd als “one of the basic civil rights of man” (Dillard 2007, 13), een privéaangelegenheid die de staat zou moeten faciliteren, niet begrenzen. Ook de Verenigde Naties hebben zich op deze wijze uitgelaten over het recht op reproductie. Er lijkt een discrepantie te bestaan tussen enerzijds de toepassing van het recht op reproductie als ongelimiteerd recht (in het aantal kinderen) en anderzijds de wezenlijke status van het recht op reproductie, op basis van gecodificeerd internationaal recht, Lockeans natuurrecht en de morele status; deze impliceren allen een smallere notie van het recht op reproductie.

Uit de bepalingen van de Universele Verklaring voor de rechten van de mens (1948), waarin het recht om een gezin te stichten wordt onderschreven, blijkt geen reden om aan te nemen dat het recht op reproductie een ongelimiteerde gelding zou hebben. Zelfs vanuit de theorie van John Locke, die wordt gezien als de grondlegger van de liberale waarden in het internationale recht, kan beargumenteerd worden dat het recht op reproductie niet als een ongelimiteerd recht opgevat dient te worden. In de theorie van Locke worden de natuurrechten vervaardigd door God. De mens heeft de plicht om Gods orde op aarde te behouden, en zou om die reden ‘genoeg en van even grote waarde’ over moeten laten (Locke [1698] 1967, 348). Hoeveel een mens mag toe-eigenen of vervuilen is daardoor beperkt.

Een ongelimiteerd recht op reproductie is op de lange termijn niet houdbaar. De instandhouding van de haast onfeilbare status van het recht op reproductie is mogelijk als immoreel te kwalificeren. Ieder recht heeft begrenzungen, doordat het met andere rechten in conflict kan komen. Bij een dergelijk conflict van rechten dient er een hiërarchie van rechten

aangebracht te worden. Geen van de argumenten die pleiten voor een ongelimiteerd recht op reproductie is toereikend. Het hechten van een groot belang aan het krijgen van een groot aantal kinderen is niet voldoende reden voor een onbegrensde claim op reproductie. Het recht op reproductie hoeft niet ongelimiteerd te zijn om vervuld te worden; voor het opvoeden van kinderen of het doorgeven van genetisch materiaal is het niet noodzakelijk dat het recht een *ad infinitum* bereik heeft (Quigley 2009, 411).

Het recht op reproductie is als een onderdeel van een algemeen recht op vrijheid, een uitzonderingsgeval. Het is de enige keuze die nieuwe personen creëert. Doordat hierbij de consequenties groot zijn, is er een grote morele plicht om verantwoordelijk met reproductieve keuzes om te gaan. Van alle fundamentele rechten is het recht op vrijheid gewoonlijk ondergeschikt aan andere fundamentele rechten (van anderen). De vrijheid van de één reikt zover het niet in conflict komt met ‘sterke’ rechten van een ander. Het is dus opmerkelijk dat het recht op reproductie voorrang wordt verleend boven andere rechten. Er is echter discussie over wat ‘schade’ moet inhouden voordat er een begrenzing mag worden geplaatst aan het aantal kinderen (zie Brock 2005; Sen 1996; Wissenburg 1998).

Een grote bevolkingsdruk en de vervuiling die daarmee gepaard gaat, kunnen worden beschouwd als schade aan anderen, omdat door de algehele verlaging van de levensstandaard bepaalde keuzes voor individuen onmogelijk worden gemaakt. Er bestaat een verantwoordelijkheid om ook voor toekomstige generaties geen situatie te creëren die onwenselijk is (Goodwin 2011, 49-51). De instandhouding van publieke goederen, zoals schone lucht, is in het algemeen belang. En het is de taak van een overheid om het algemeen belang te dienen. Ook in reproductieve kwesties heeft de staat een gelegitimeerd belang. Reproductie binnen de grenzen van een welvaartsstaat is niet een private, maar semipublieke aangelegenheid, doordat de staat een eindverantwoordelijkheid draagt voor het kind (IVRK 1989, art. 18).

De discussie over de reikwijdte van het recht op reproductie zal, naarmate de bevolkingsdruk groter wordt, frequenter en intensiever gevoerd gaan worden. Het is noodzakelijk om over de status van (reproductieve) vrijheidsrechten te filosoferen, omdat het uiteindelijk een politieke keuze is hoe dit recht beschouwd zou moeten worden. In dit kader zal ook de vraag gesteld moeten worden of het ‘beter’ is om het reproductieve vrijheidsrecht ‘in te perken’ – of nauwer op te vatten – en daar ook consequenties aan te verbinden, of dat het ‘beter’ is om het risico te lopen dat er op grote schaal mensen in hun rechten worden beperkt door de schadelijke gevolgen van de consumptie van de populatie. Er is ruimte, in

formele én morele zin om het recht te limiteren (in het aantal kinderen). Sterker nog, het recht had in de eerste instantie nooit als ongelimiteerd beschouwd mogen worden.

Bibliografie

- Bennett Woodhouse, Barbara. 1992. "Who Owns the Child?" *William and Mary Law Review* 995 (1): 1041-1050.
- Boland, Reed. 1995. "Civil and Political Rights and the Right to Nondiscrimination : Population Policies, Human Rights, and Legal Change", *American University Law Review* 44: 1257-1263.
- Brake, Elizabeth en Joseph Millum. 2012. "Parenthood and Procreation", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.)
- Brock, Dan W. 2005. "Shaping Future Children: Parental Rights and Societal Interests", *The Journal of Political Philosophy* 13 (4): 377-398.
- Buchanan, Allen E. 2000. *From chance to choice : genetics and justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Callahan, Daniel. 1972. "Ethics and Population Limitation", *Science* 175: 487-494.
- China.org.cn. 1995.
- Cohen, Adam. 2012. "Birth Control: Could It Be Illegal Again?" In *Time Ideas*, 30 januari 2012. Beschikbaar op: <http://ideas.time.com/2012/01/30/birth-control-could-it-be-illegal-again/> Laatst bezocht op 12 juni, 2013.
- Dillard, Carter J. 2007. "Rethinking the Procreative Right", *Yale Human Rights and Development Law Journal* 10 (1): 1-64.
- Dworkin, Ronald. 1977. *Taking Rights Seriously*. Londen: Duckworth.
- Ehrlich, Paul R. 1968. *The Population Bomb*. New York: Ballantine Books.
- Eisenstadt v. Baird. 1972. 405 U.S. 438.
- Geus, Marius de. 2003. *The End of Over-consumption*. Utrecht: International Books.
- Goodwin, Kianna. 2011. "Having Children: Reproductive Ethics in the Face of Overpopulation", *Macalester Journal of Philosophy* 20 (1): 39-59.
- Griswold v. Connecticut. 1965. 381 U.S. 482.
- Hardin, Garrett James. 1968. "The Tragedy of the Commons", *American Association for the Advancement of Science* 162: 1243-1248.
- Hart, H.L.A. 1955. "Are There Any Natural Rights", *Philosophical Review* LXIV: 175-191.
- Hill, John. 1991. "What Does It Mean To Be a "Parent? The Claims of Biology as the Basis for Parental Rights", *New York University Law Review* 66: 353-368.
- Huntington, Samuel P. 1981. *American Politics: The Promise of Disharmony*. Cambridge, UK: Belknap Press of Harvard University Press.
- ICCPR. 1966. Algemene Vergadering Verenigde Naties. Internationale Verdragen. 16 December.
- ICESCR. 1966. Algemene Vergadering Verenigde Naties. Internationale Verdragen. 16 December.
- IVRK. 1989. Algemene Vergadering Verenigde Naties. Internationale Verdragen. 20 November.
- Jones, Peter Tom en Roger Jacobs. 2006. *Terra Incognita; Globalisering, Ecologie en Rechtvaardige Duurzaamheid*. Gent: Academia Press.
- Lee, Luke T. 1995. "Population: The Human Rights Approach", *Journal of International Environmental Law and Policy* 6: 327-344.
- Locke, John. [1689] 1967. *Two Treatises of Government*. Peter Laslett, eds. Cambridge, UK: Cambridge: University Press.
- Malthus, Thomas Robert. [1789] 1970. *An Essay on The Principal of Population*. Aylesbury: Pelican Classics.
- Mill, John Stuart. [1869] 1956. *On Liberty*. New York: Liberal Arts Press.
- Narveson, Jan. 1973. "Moral Problems of Population", *Monist* 57 (1): 62-86.

- Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State, Utopia*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Oakley v. Wisconsin. 2001. N.W. 200.
- OECD. 2013. <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1978>
- Overbeek, Johannes. 1974. *History of Population Theories*. Rotterdam, Rotterdam University Press
- Quigley, Muireann. 2009. "A Right to Reproduce?" *Bioethics* 24 (8) : 403-411.
- Raz, Joseph. 1985. "On the Nature of Rights", *Mind* 1985; XCII: 194-214.
- Richardson, Henry S., "Moral Reasoning", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.). Beschikbaar op: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/reasoning-moral/>
- Robertson, John A. 1994. *Children of Choice*. Princeton: Princeton University Press.
- Sen, Amartya. 1996. "Fertility and Coercion", *University of Chicago Law Review* 63 (1): 1035- 1061.
- Shanner, Laura. 1995. "The Right to Procreate: When Rights Claims Have Gone Wrong", *McGill Law Journal* 40: 823-874.
- Simmons, Alan John. 1992. *The Lockean Theory of Rights*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Skinner v. Oklahoma. 1942. 316 U.S. 535.
- Stanton-Ife, John, "The Limits of Law", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2008 Edition), Edward N. Zalta (ed.).
- Sutherland, Elaine E. 2003. "Procreative Freedom and Convicted Criminals in the United States and the United Kingdom: Is Child Welfare Becoming the New Eugenics?", *Oregon Law Review* 82: 1033-1065.
- UVRM. 1948. Algemene Vergadering Verenigde Naties. Internationale Verdragen. A/RES/217. 10 December.
- Verenigde Naties_a. 2010. <http://esa.un.org/unpd/ppp/index.htm> laatst bezocht op 5 juni, 2013.
- Verenigde Naties_b. 2012. <http://www.un.org/en/development/desa/population/theme/trends/index.shtml>, laatst bezocht op 20 mei, 2013.
- Verenigde Naties_c. 2012. http://esa.un.org/unpd/wpp/country-profiles/country-profiles_1.htm, laatst bezocht op 20 mei, 2013.
- Seneca, Lucilius Aeneas. [64] 1980. *Brieven aan Lucilius*. Cornelis Verhoeven, ed. Baarn : Ambo.
- Wenar, Leif. 2010. "Rights", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.). Beschikbaar op: <http://plato.stanford.edu/entries/rights/>.
- Wisconsin vd. Yoder, 406 U.S. 205 (1972).
- Wissenburg, Marcel. 1998. "The rapid reproducers paradox: Population control and individual procreative rights", *Environmental Politics* 7 (2): 78-99.